

## **СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ ХАРИТОНОВ,**

*кандидат юридичних наук, доцент,*

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків),*

*кафедра кримінального права № 2;*

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2975-1743>,*

*e-mail: kharitonovs@ukr.net*

## **ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Розглянуто систему військових злочинів та її ознаки. Визначено місце інституту військових злочинів у системі кримінального законодавства України. Охарактеризовано критерії систематизації, показано зв'язок між системою військових злочинів та іншими системами Кримінального кодексу України.

**Ключові слова:** *військові злочини, система військових злочинів, критерії систематизації, ознаки системи військових злочинів, групи військових злочинів.*

*Оригінальна стаття*

### **Постановка проблеми**

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) – це цілісна система кримінально-правових норм, які розміщені у відповідному порядку та функціонують завдяки наявності між ними відповідних зв'язків (координації, субординації, взаємодії), що реалізують функціональне призначення закону. Аналіз функцій і зв'язків систем КК України має дуже важливе як теоретичне, так і практичне значення.

### **Стан дослідження проблеми**

Питання військових злочинів у роки незалежності України розглядали у своїх працях Г. В. Андрусів, В. М. Білоконев, П. П. Богуцький, В. П. Бондаєвський, В. К. Гришук, М. І. Карпенко, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Панов, М. І. Хавронюк, Г. І. Чангулі та інші, проте зв'язок системи військових злочинів з іншими системами Кримінального кодексу залишився поза увагою українських науковців.

### **Мета і завдання дослідження**

*Мета і завдання статті* – проаналізувати інститут військових злочинів як відповідну завершену систему, дослідити її зв'язки з іншими системами (інститутами) КК України, визначити критерії систематизації злочинів проти порядку несення військової служби.

### **Наукова новизна дослідження**

Під час дослідження планується отримати знання про ознаки системи (інституту) військових злочинів, критерії систематизації та поділу їх на відповідні групи, а також прослідкувати взаємозв'язок системи військових злочинів з іншими системами КК України.

### **Виклад основного матеріалу**

Системний підхід і системне мислення, що ґрунтується на цілісному баченні об'єктів, явищ і процесів дійсності, починає міцно входити в усі сфери людської діяльності [1]. Їх сутність полягає в тому, що будь-який об'єкт дослідження розглядається не лише як окрема сукупність статей і розділів, а й як цілісне утворення, система, з акцентуванням уваги на вивченні інтегральних властивостей останньої, з'ясуванні її структури, зв'язків і взаємодії між окремими її елементами, а також їх функцій і системи загалом. Ефективність системного підходу тим вища, чим у більш складній системі він застосовується [2]. Саме системний підхід дає можливість виявити внутрішні й зовнішні механізми діяльності окремих компонентів системи та їх взаємозв'язок на різних її рівнях.

Система військових злочинів (як і будь-яких інших) має важливе як теоретичне, так і практичне значення. По-перше, вона дає можливість визначити найбільш суттєві ознаки, притаманні військовим злочинам. По-друге, завдяки цим ознакам військові злочини відрізняються один від одного. По-третє, система таких злочинів дозволяє відокремлювати військові злочини від невійськових (загальнокримінальних або спеціальнокримінальних), що є необхідною умовою їх правильної кваліфікації, яка, у свою чергу, уособлює принцип законності у кримінальному праві. Цінність систематизації військових злочинів полягає в їх найбільш важливих і стійких функціональних зв'язках з різноманітними галузями права та дозволяє провести правову ідентифікацію з галузевими системами права, наприклад з адміністративним законодавством і законодавством про

військову службу, через такі логічні терміни, як поняття, судження та умовивід [3, с. 22].

Теоретичне значення систематизації досліджуваних злочинів полягає в ефективному техніко-юридичному закріпленні кримінально-правових норм про них, їх уніфікації, диференціації та розміщенні у відповідній послідовності [4]. Практичну її цінність важко переоцінити, а головне – вона необхідна для повноти уявлення, ясності та чіткості змісту кримінально-правових норм. Крім того, систематизація важлива для простоти розуміння та застосування цих норм правозастосовними органами. Вона дає можливість відокремити військові злочини від інших правопорушень некримінального характеру та схожих з ними злочинів, що в подальшому впливає на правильність їх кваліфікації.

Система (від грец. *systema* – ціле) – об'єднання певного різноманіття в єдине та чітко розчленоване ціле, елементи якого стосовно цілого й інших частин займають відповідні їм місця.

Система військових злочинів, яка є своєрідним інститутом (самостійною групою правових норм, які поряд з іншими «некримінальними» галузями права регулюють суспільні відносини у сфері проходження військової служби), є підсистемою Особливої частини Кримінального кодексу, яка разом із Загальною частиною як підсистеми утворюють систему кримінального законодавства в цілому. Дехто з науковців пропонує розглядати систематизацію інститутів Загальної та Особливої частини КК України ізольовано, оскільки вони самі по собі мають ієрархічний характер, коли на вершині підсистеми Загальної частини знаходиться складний інститут функції кримінального права, що перебуває в субординаційному зв'язку з генеральними інститутами злочину та покарання, в кожному з яких є більш дрібні інститути (стадії, множинність, співучасть тощо). Підсистема ж Особливої частини КК України, що побудована з урахуванням спільності родового об'єкта посягання, теж має ієрархічний характер залежно від шкали соціальних цінностей і вимог пріоритетного захисту прав і свобод людини [5].

Зазначимо, що інститути Особливої частини КК України хоча й розташовані з огляду на пріоритет цінностей, які вони охороняють, але говорити про субординаційні зв'язки між ними ми не можемо, тому що кожен об'єкт кримінально-правової охорони є рівновеликим і потребує однакового захисту від злочинних посягань з боку держави. Між ними

існують лише зв'язки координаційні, які погоджують і впорядковують системність приписів. Інститут військових злочинів є відносно самостійним інститутом, однак абсолютної самостійності (автономності) не має, та й повнота правового регулювання суспільних відносин військової служби неможлива без застосування засобів регулювання кримінального права в цілому. Ось чому хибною вбачається думка про виділення норм кримінальної відповідальності за військові злочини в самостійний нормативно-правовий акт. Відносна автономність зазначеного інституту полягає в юридичній єдності змісту та функціонуванні норм військових злочинів, включених до системної їх взаємодії, як з нормами інших інститутів кримінального права (інститутів, стадій, співучасті, множинності тощо), так і з загальними принципами останнього.

Єдність змісту та цілісності інституту військових злочинів характеризується: а) специфічним родовим об'єктом – суспільними відносинами, що виникають і функціонують під час несення (проходження) військової служби, як основою нормальної діяльності воєнної організації України; б) спеціальним суб'єктом – військовослужбовцями (військовозобов'язаними й резервістами під час проходження ними зборів). Будь-яка система (інститут військових злочинів не є виключенням) може не лише функціонувати, а й дисфункціонувати. Індикатором функціонування правовідносин у системі є обов'язки їх суб'єктів, які є актуальними та постійно вимагають виконання або дотримання. Якщо поведінка учасників цих відносин з приводу реалізації покладених на них обов'язків залишається правомірною, вони (обов'язки) реалізуються, а відносини належним чином функціонують. Якщо ж виконання обов'язків порушується, то відносини, як і вся система, дисфункціонують, тобто не досягають поставлених цілей.

Комплексне дослідження будь-яких правових явищ вимагає, насамперед, з'ясування якостей системи та структурно-функціональних залежностей від системи самих цих явищ. Науковці виділяють такі основні ознаки конкретної системи:

1) цілісність, за якою система є об'єднанням частин, яке стосовно навколишнього оточення виступає як одне ціле;

2) якісна визначеність – системою є така сукупність елементів, що має свої якісні ознаки, характерні тільки для неї, яких не мають інші; ці ознаки визначають ставлення до інших систем;

3) відмежованість стосовно середовища – будь-яка система має свої межі, які відділяють її від навколишнього середовища й визначають, що саме входить до неї, а що не входить і є зовнішнім щодо неї;

4) гетерогенність і структурованість – система складається з різних частин, тобто є не простою, а певним чином організованою сукупністю, що має певну структуру;

5) взаємодія частин системи між собою – в системі частини взаємодіють між собою і лише так утворюють певну систему;

6) взаємодія і зв'язок з навколишнім середовищем – система як ціле взаємодіє з іншими системами, що зумовлено її цілісністю, якісною визначеністю; під час взаємодії з навколишнім середовищем виявляються її властивості;

7) наявність інтегральних характеристик та емерджентність – у системі властивості окремих елементів об'єднуються і проявляються в новій якості, що не властива елементам, які складають систему поодиночі;

8) наявність цілей, їх сукупності, цілеспрямованість – кожна система має певну мету існування або створена для неї; система може мати одну мету або сукупність цілей, за якої останні утворюють певну ієрархію, де є цілі головні, першочергові та другорядні, підпорядковані головним [6].

Перелічені ознаки переважно притаманні будь-якій системі, і система військових злочинів (інститут військових злочинів) не є винятком. Цим пояснюється потреба проаналізувати її стосовно системоутворюючих ознак.

Цілісність як ознака системи означає її завершеність, тотальність, цільність. Інститут військових злочинів, безперечно, є завершеною системою. Ця завершеність ґрунтується на одному з фундаментальних принципів кримінального права – *Nullum crimen sine lege* (немає злочину без указівки на те в законі), який знайшов закріплення ще в перших буржуазних кримінальних кодексах (Кодекс Франції 1810 р.). Законодавець визначає, яке суспільно небезпечне діяння вважається злочином, шляхом передбачення його у кримінальному законі та наділення його ознакою протиправності. Розділ XIX КК України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», як і будь-який розділ кримінального закону, завжди знаходиться в завершеному стані. Це не означає, що його норми статичні, адже вони можуть змінюватись, оскільки життя не стоїть на місці, а процеси криміналізації або декри-

міналізації, зменшення або посилення відповідальності, зміни ознак складу злочину в законі відбуваються постійно. Однак на момент застосування кримінально-правової норми закон завжди є завершеним.

Якісною визначеністю системи військових злочинів є самостійний родовий об'єкт – порядок несення (проходження) військової служби як основа нормальної діяльності воєнної організації України. Порушуючи відповідні правила (порядки) несення певних видів військової служби, її суб'єкт спричиняє шкоду (або ставить під загрозу її спричинення) нормальній діяльності воєнної організації України, від боездатності якої залежать цінності більш високого порядку – безпека держави, стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від можливих загроз. Безпека – одна з найважливіших цінностей соціального буття людей, обов'язкова передумова існування й подальшого розвитку людства [7]. Крім родового об'єкта, який є критерієм поділу Особливої частини КК України на розділи, якісною складовою системи військових злочинів виступає спеціальний суб'єкт – військовослужбовець (військовозобов'язаний і резервіст під час проходження ним зборів). Лише ці три категорії осіб, прямо передбачені у ст. 401 КК України, можуть бути виконавцями військових злочинів. Організатором, пособником або підбурювачем може виступати будь-яка особа, яка володіє ознаками загального суб'єкта злочину.

Інститут військових злочинів як підсистема Кримінального кодексу України (системи вищого рівня) має свої певні межі, які окреслені статтями розділу XIX КК України. Отже, вся система злочинів, що розглядаються, зосереджена у тридцяти чотирьох кримінально-правових нормах відповідних статей (з 401 по 435) КК України. Це дає можливість досить чітко відрізнити її від інших систем (інститутів) Особливої частини КК України – злочинів проти життя та здоров'я особи, власності, правосуддя тощо.

Гетерогенність і структурованість системи простежується за відповідними сукупностями військових злочинів, які поділені на групи залежно від їх видових об'єктів. Ці групи злочинів, будучи внутрішньою системою інституту (системи) військових злочинів, поділяють останню на підсистеми (субінститути). Саме видовий об'єкт є критерієм (чинником) подальшої градації військових злочинів. Поділ зазначеного інституту на субінститути дає можливість розкрити специфіку суспільних

відносин всередині субінститу, показати типівість об'єднаних у ньому норм.

Як правило, виділяють 9 видів (груп) військових злочинів, а саме злочини:

- проти порядку підлеглості та військової честі (ст. 402–406 КК України);

- проти порядку проходження військової служби (ст. 407–409 КК України). На наш погляд, цю групу злочинів більш доцільно називати «злочини проти порядку перебування на військовій службі», чим буде ліквідовано диспропорцію між загальним поняттям «військовий злочин», наведеним у ст. 401 КК України («військовими злочинами визнаються ... злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби ...») і відповідною групою військових злочинів;

- проти порядку збереження та користування військовим майном (ст. 410–413 КК України);

- проти порядку експлуатації озброєння та військової техніки (ст. 414–417 КК України);

- проти порядку несення спеціальних служб (ст. 418–421 КК України);

- проти порядку охорони державної таємниці (ст. 422 КК України);

- проти порядку здійснення своїх повноважень військовими службовими особами – «військові службові злочини» (ст. 425–426-1 КК України);

- проти порядку виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах (ст. 427–432 КК України);

- проти порядку дотримання звичаїв і правил війни (ст. 433–435 КК України).

Деякі вчені-правознавці, як вбачається, помилково вважають, що в основу класифікації військових злочинів покладено певний безпосередній об'єкт [3, с. 20]. Вони замість однієї групи злочинів проти порядку підлеглості та військової честі виділяють дві групи: а) злочини проти порядку підлеглості, б) злочини проти порядку дотримання військової честі. На нашу думку, помилково в окрему групу виділено склад злочину, передбаченого ст. 414 КК України «Порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення» [8]. Відомо, що безпосередній об'єкт – це конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК України та яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину. Тому ми не погоджуємося з точкою зору

деяких науковців, що методологічне значення безпосереднього об'єкта злочину полягає в тому, що він виступає основним критерієм у визнанні систематизації норм Особливої частини КК України [9].

Як вбачається, критерієм поділу інституту військових злочинів на групи і, одночасно, об'єктом, на який посягають злочини окремого виду, є видовий об'єкт [10]. Кримінально-правові норми всередині системи військових злочинів взаємодіють між собою, ця взаємодія головним чином відбувається між родовим поняттям військового злочину, передбаченого ст. 401 КК України, й конкретними складами злочинів, розміщеними у відповідних статтях, які повинні повністю відповідати ознакам цього головного (родового) поняття. Крім того, певна взаємодія відбувається в рамках розмежування деяких складів злочинів, тотожних за тими чи іншими елементами (ознаками) (непоко́ра та інше умисне невиконання наказу; самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство; порушення статутних правил несення вартової служби та бойового чергування тощо).

Зв'язок системи (інституту) військових злочинів з іншими системами (інститутами) КК України також можна дослідити. Це, перш за все, зв'язок із системами Загальної частини КК України (стадії злочинів, форми вини, співучасть, множинність тощо). У межах Особливої частини КК України він простежується в рамках доволі поширеного у кримінальному праві явища – конкуренції норм, а саме конкуренції загальної та спеціальної норм. Цей вид конкуренції має місце у випадку, коли одне суспільно небезпечне діяння охоплюється двома або більше кримінально-правовими нормами. При цьому одна (спеціальна) норма охоплює вчинене діяння конкретно, з деталізацією особливостей вчиненого, а друга (загальна) залишає можливість кваліфікувати вчинене за статтею, що передбачає цю норму й інші схожі за основними ознаками діяння [11].

Взаємодія всередині системи вищого рівня, якою є КК України, допомагає визначити властивості інституту військових злочинів і його місце в системі кримінального закону.

У процесі свого функціонування досліджуваний інститут демонструє широкий спектр як прямих, так і опосередкованих взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, іншими системами (інститутами) КК України. Характер такої взаємодії дає можливість віднести інститут військових злочинів до відкритих систем, які знають законодавчих змін.

Кожне суспільно небезпечне діяння, що містить у собі відповідний склад військового злочину, слугує підставою для притягнення військовослужбовця до відповідальності за порушення встановленого порядку несення (проходження) окремого виду військової служби. Вся система злочинів, що розглядаються, дозволяє притягнути до кримінальної відповідальності особу за будь-яке порушення встановленого порядку несення (проходження) військової служби, яке спричинило істотну шкоду (або поставило під реальну загрозу її спричинення) охоронюваним цим інститутом суспільним відносинам. Ця властивість є новою якістю системи – проявом її емерджентності.

### **Висновки**

Основною метою (функцією) існування інституту військових злочинів є, безперечно, охорона суспільних відносин, які виникають й існують між державою та військовослужбовцем (військовозобов'язаним або резервістом) у процесі несення ним відповідного виду військової служби, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я й віком громадян України, іноземців або осіб без громадянства, пов'язаних з обороною держави, її незалежності та територіальної цілісності. Як бачимо, сукупність військових злочинів має всі ознаки системи, яку характеризує системоутворюючий фактор – чинник, що зумовлює виникнення самої системи.

### **Список бібліографічних посилань**

1. Афанасьев В. Г. Системность и общество. М. : Политиздат, 1980. С. 26.
2. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. М. : СИНТЕГ, 2000. С. 33.
3. Мальков С. М. Преступления против военной службы : моногр. М. : Юрлитформ, 2015. 176 с.
4. Кругликов Л. Л., Смирнова Л. Е. Унификация в уголовном праве : моногр. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 51.
5. Тенчов Э. С. О принципах и основаниях закрепления в законе системы уголовно-правовых институтов // Направления уголовной политики в борьбе с преступностью : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1986. С. 23–24.
6. Сорока К. О. Основы теории систем та системного аналізу : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2004. С. 17–20.
7. Панов Н. И., Тихий В. П. Категория «безопасность» в методологии правоведения // Модель общества и национальная безопасность : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Калининград, 5 февр. 2010 г.). Калининград, 2010. С. 61–66.
8. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. С. 24.
9. Винокуров В. Н. Объект преступления: систематизация и квалификация : моногр. Красноярск : СибЮИ МВД России, 2011. С. 25–26.
10. Энциклопедия уголовного права : в 35 т. Т. 4: Состав преступления / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. С. 147.
11. Иногамова-Хегай Л. В. Концептуальные основы конкуренции уголовно-правовых норм : моногр. М. : Норма, 2015. С. 94.

*Надійшла до редколегії 19.09.2018*

### **ХАРИТОНОВ С. А. ВОИНСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ**

Рассмотрены система воинских преступлений и её признаки. Определено место института воинских преступлений в системе уголовного законодательства Украины. Охарактеризованы критерии систематизации, показана связь между системой воинских преступлений и другими системами Уголовного кодекса Украины.

**Ключевые слова:** *воинские преступления, система воинских преступлений, критерии систематизации, признаки системы воинских преступлений, группы воинских преступлений.*

### **KHARYTONOV S. O. MILITARY CRIMES IN THE SYSTEM OF CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE**

The system of military crimes and its signs are considered. The place of the institute of military crimes in the system of criminal legislation of Ukraine has been determined. Criteria of systematization are characterized, the relationship between the system of war crimes and other systems of the Criminal Code of Ukraine is shown.

The system of military crimes (as well as any other crimes) is important both theoretical and practical: first, it provides an opportunity to identify the most significant features inherent in military crimes; and second, due to these signs, the latter differ from each other; thirdly, the system of such crimes permits the separation of war crimes from non-military (ordinary or special-criminal), which is a prerequisite for their proper qualification, which, in turn, embodies the principle of the lawfulness of criminal law. The value of systematizing military crimes lies in their most important and stable functional relationships with various branches of law and allows for legal identification with sectoral legal systems, for example, with administrative and military law, through such logical terms as concepts, judgments and inferences.

The main purpose (function) of the existence of an institution of military crimes is, undoubtedly, the protection of social relations that arise and exist between the state and the serviceman (military and reservists) in the process of bearing them an appropriate form of military service, which consists in the professional activity of its fit for state of health and age of citizens of Ukraine, foreigners or stateless persons, connected with the defense of the state, its independence and territorial integrity. So, the totality of military crimes has all the signs of the system, which characterizes the system-forming factor – a factor that determines the origin of the system itself.

**Keywords:** *military crimes, the system of military crimes, criteria for systematization, signs of a system of military crimes, groups of military crimes.*